

DE RESERVISTENPIJP ALS HERINNERINGSOBJECT

door Ron de Haan en Wiard Krook

Tegen het eind van de 18e eeuw werd het in West-Europa mode voor speciale gelegenheden een herinneringspijp te laten beschilderen. Zo kennen we uit ca. 1800 enige herinneringspijpen van seminaries en exemplaren uit het rijke studentenleven. De naam van de eigenaar werd op de voorzijde van de pijpekop geschilderd. De namen van de medecorpsleden op de achterzijde. Ook het studiejaar en de plaats van de universiteit werden vermeld.

In Nederland heeft deze ontwikkeling echter nooit zo'n vlucht genomen, maar toch zijn er enige voorbeelden bekend.

In Duitsland nam de populariteit van herinneringspijpen extreme vormen aan, met name in militaire kringen. We kennen deze pijpen als zogenaamde *reservistenpijpen*.

Zoals bekend was het in de 18e en 19e eeuw staatkundig en politiek een ware warboel in Duitsland: vrije steden, onafhankelijke staatjes, hertogdommen en graafschappen, veelal met een slappe overheid en een dominerend kerkelijk gezag: het Heilige Roomse Rijk. In dezelfde periode ontwikkelde zich in veel andere Europese landen zoals Frankrijk, Engeland, Nederland en Oostenrijk-Hongarije (na 1800) juist een krachtige centrale overheid. De behoefte aan een sterke centrale regering groeide echter ook in Duitsland.

Het was kanselier Bismarck (1815-1898) die in 1870 al deze staatjes, hertogdommen en graafschappen tot één Duits Rijk verenigde.

In 1866 versloeg Pruisen aartsrivaal Oostenrijk. Bismarck stichtte de 'Noordduitse Bond', die in 1870 samen met de Zuidduitse staten tegen Frankrijk ten strijde trok. Op 18 januari 1871 kon Wilhelm I in Versailles gekroond worden tot keizer van het tweede Duitse Rijk. Het doel van Bismarck om Duitsland te verenigen onder Pruisische heerschappij was geslaagd.

Nadat Bismarck in 1890 aftrad als Rijkskanselier ontstond onder keizer Wilhelm II een fanatiek nationalisme. Mede door de overwinning op Frankrijk in 1870/71 voelden de Duitsers zich gesterkt in hun verlangen naar een groot machtig Duits Rijk. Militairen stonden in Duitsland in hoog aanzien. Een diensttijd van 2 tot 3 jaar werd dan ook niet als een bezwaar ervaren.

Het was keizer Wilhelm II (regeerperiode 1888-1918), die Duitsland ten koste van alles groter wilde maken. Hij reorganiseerde het leger en breidde het enorm uit.

Vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bestond het Duitse leger uit de volgende onderdelen:

- 217 Infanterie-regimenten
- 110 Cavalerie-regimenten
- 102 Veldartillerie-regimenten
- 24 Voertuig-artillerie-regimenten
- 35 Pionier-bataljons
- 25 Trein-bataljons
- 18 Jacht-bataljons
- 7 Telegraaf-bataljons
- 6 Luchtmacht-bataljons
- 5 Zeppelin-bataljons
- 3 Spoorweg-bataljons

Per jaar zwaaiden er gemiddeld zo'n 250.000 soldaten af. Het was inmiddels de gewoonte geworden bij het grootverlof een herinnering aan de dienstdaag aan te schaffen. De reservist kon kiezen uit een rookpijp, een porseleinen kruik, fles of in een enkel geval een bord. Er ontstond een gespecialiseerde industrie voor de produktie van deze *reservisten-souvenirs*.

Zeer bekend zijn de produkten met de merknaam METTLACH van de firma Villeroy, na een fusie Villeroy & Boch genaamd.

De fraai beschilderde reservistenkruik genoot de meeste belangstelling, daarna de pijp en in mindere mate de 'schnapps'fles.

De opbouw van de reservistenpijp

De reservistenpijp is opgebouwd uit twee hoofdonderdelen: de steel en de porseleinen kop.

Het bovenstuk van de steel bestaat uit een benen mondstuk met een flexibele slang, bestaande uit een kern van rubber omwonden met een spiraal van ijzerdraad, omvlochten met paardehaar. Onder het flexibele gedeelte vinden we eerst een hertshoornen schijf. Daaronder het markante uit been gesneden symbool van het betreffende legeronderdeel. Vervolgens een hoekig blokje van been, de zogenaamde 'würfel'.

Op de würfel staat het regimentsnummer, het dienstjaar en soms de legerplaats en/of de naam van de reservist vermeld.

Heel luxe exemplaren hebben nog een metalen of porseleinen tussenstuk met een beschildering van bijvoorbeeld keizer Wilhelm II.

De steel loopt verder in een of twee houten tussenstukken van ca. 25 cm. Hiervoor wordt kerse- of rozehout gebruikt. De overige koppelstukken van de steel kunnen uit verschillende materialen bestaan, meestal been of lichtgeel of zwart buffelhoorn. Alle onderdelen zijn door middel van schroefdraad on-

derling met elkaar verbonden tot één lange steel. Een belangrijk onderdeel van de reservistenpijp is de porseleinen kop. Deze is rijkelijk beschilderd en geeft de meeste informatie betreffende het legeronderdeel en de reservist. In de meeste gevallen werd de voorzijde van de kop beschilderd met een scène uit het leger, bijvoorbeeld een ruiter te paard. Tevens vinden we hier de naam van de reservist. De achterzijde van de kop toont meestal een 'weerziens'thema. Markant is de lijst met namen van de collega-soldaten uit hetzelfde regiment, de naam van het betreffende legeronderdeel met het jaartal van de indiensttreding en het afzwaaien van de reservist.

De pijpekop wordt bekroond met een opklapbaar metalen dekseltje, dat in de meeste gevallen de vorm van een helm heeft. Daar elk regiment was uitgerust met een eigen type helm, zijn ook de dekseltjes verschillend van vorm. De porseleinen kop wordt weer geplaatst in een porseleinen of buffelhoornen vochtvanger, waarin zich condenswater en speeksel kan verzamelen. Voor het reinigen dient de sierlijke schroefdop bij de buffelhoornen vochtvanger aan de onderkant te worden losgedraaid.

Ten slotte wordt de reservistenpijp nog verfraaid met een gevlochten koord, meestal in de kleuren van de Duitse vlag, en verder voorzien van fraaie kwasten.

Afhankelijk van de meer of minder rijke uitvoering van de reservistenpijp kan de totale lengte variëren tussen ca. 35 en 200 cm.

Over de porseleinen koppen valt ook nog wel wat te vertellen. De oudst bekende exemplaren zijn geheel met de hand beschilderd. Dit gespecialiseerde schilderwerk werd uitgevoerd door de porseleinschilder. De kwaliteit loopt zeer uiteen: extreem fraai en gedetailleerd tot redelijk van uitvoering.

Bij de minste kwaliteit zijn niet altijd de lichaamsverhoudingen juist uitgebeeld. Met de hand beschilderde koppen zijn zeer geliefd bij de verzamelaar.

Toen ook bij de porselein- en steengoedindustrie de massaproductie op gang kwam, werd overgeschakeld op een minder tijdrovend en daardoor goedkoper decoratieprocédé. De zogenaamde 'transfers' (voorgedrukte plakplaatjes) deden hun intrede. Dit waren door staaldruk verkregen gravures, die in de oven op de porseleinen koppen werden gebrand. Men diende de tekening slechts binnen de lijntjes in te kleuren. Ook binnen deze groep zijn fraaie exemplaren bekend. Ten slotte werden transfers gebruikt die reeds geheel in kleur werden voorgedrukt. Daarmee behoort deze groep niet tot de meest unieke.

Afb. 1

Zoals we zien zijn vrijwel alle regimentspijpen verschillend. Ten eerste is er natuurlijk de uitvoering die afhankelijk van de gebruikte materialen meer of minder luxueus kan zijn. Het tweede punt is uiterst belangrijk voor de verzamelaar: de unieke onderdelen, waarop bij voorbeeld het legeronderdeel staat geschilderd, dient voor alle onderdelen te corresponderen. Dit geldt zowel voor de kop, het eventuele porseleinen tussenstuk, de wüffel en het dekseltje van de kop. Als dit namelijk niet het geval is, hebben we te maken met een samengestelde pijp en deze is als zodanig niet authentiek.

De auteurs willen met name de heer D.T. Brune, die hen met raad en daad bijstond, hartelijk bedanken.

De afgebeelde pijpen zijn uit de collecties van D.T. Brune, R. de Haan en R. In 't Velt. Foto's: W. Krook.

LITERATUUR

- Frank Hübener, Reservistenkrüge (1982)
- Louis Burgers, Duitsland krijgt na 120 jaar nieuwe kans, Gooi- en Eemlander (sept. 1990)
- Z.A.D. Zeman, Schaduwen over de Habsburger

AFBEELDINGEN

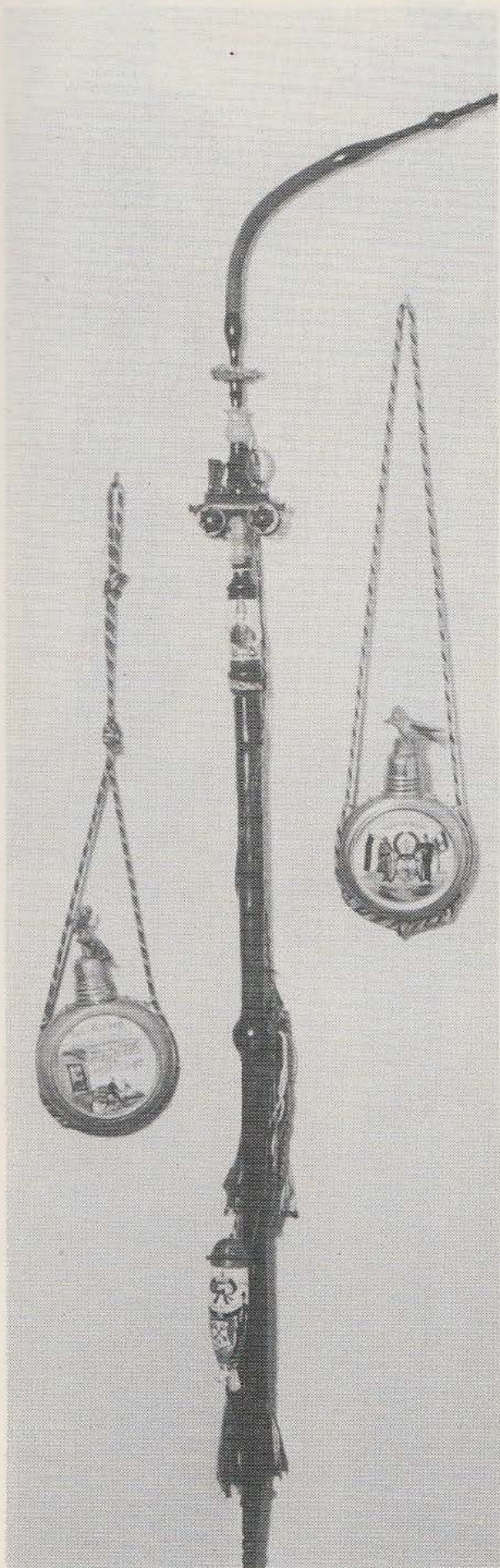
Afb. 1

Rechts een reservistenpijp van de Garde Cürassiers met een fraai uitgevoerde Cürassierhelm en opliggende reliëfvoorstelling van keizer Wilhelm II in Garde-uniform. De Cürassierhelm is ook in het bovenstuk te zien. Het gekroonde porseleinen tussenstuk is beschilderd met een gouden hoefijzer, wat de exclusiviteit van deze garde nog beklemtoont.

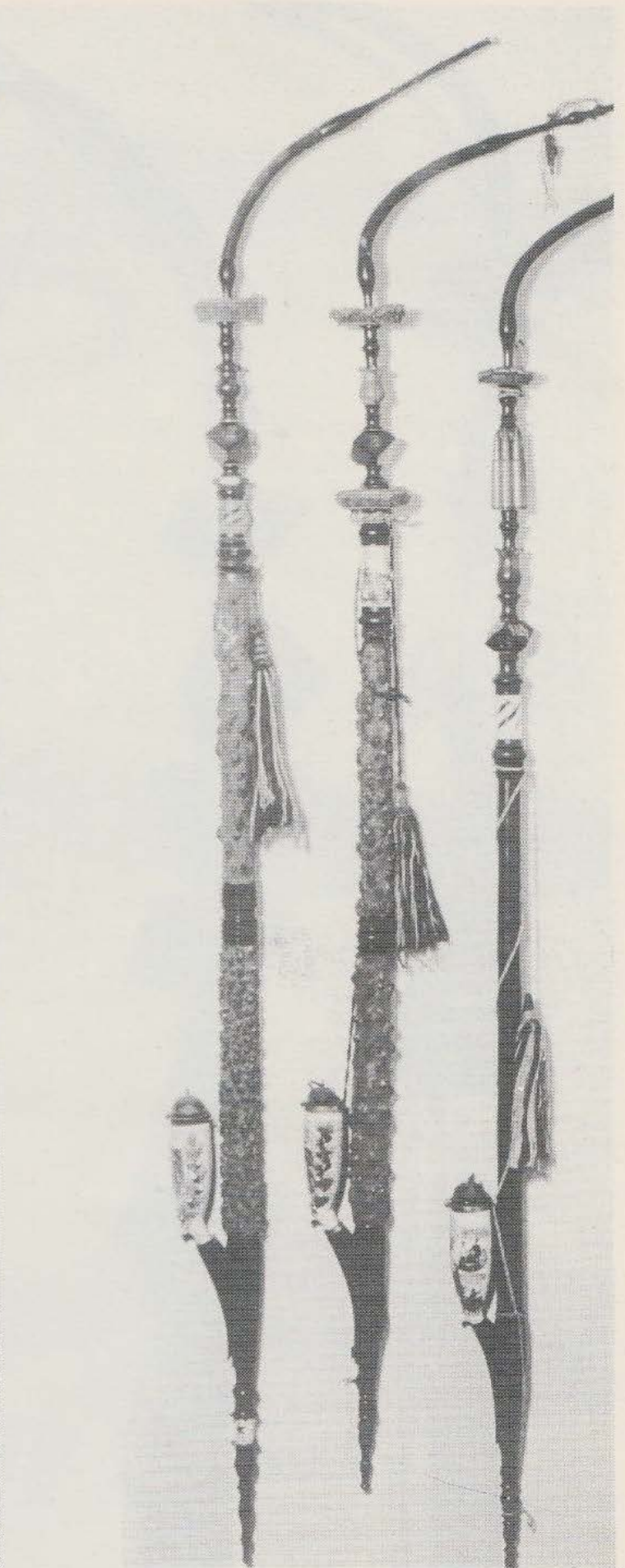
Links de voorzijde van een reservistenpijp van het 79e Infanterie-regiment, tussen 1910 en 1912 gelegerd te Hildesheim. De punthelm, de Pickelhaube, is kenmerkend voor de Infanterie. De pijp is in reliëf gemodelleerd en de schilder heeft de kop vlak naast de hiel gesigineerd. Aan de achterzijde staan de namen van het legeronderdeel vermeld.

Afb. 2a

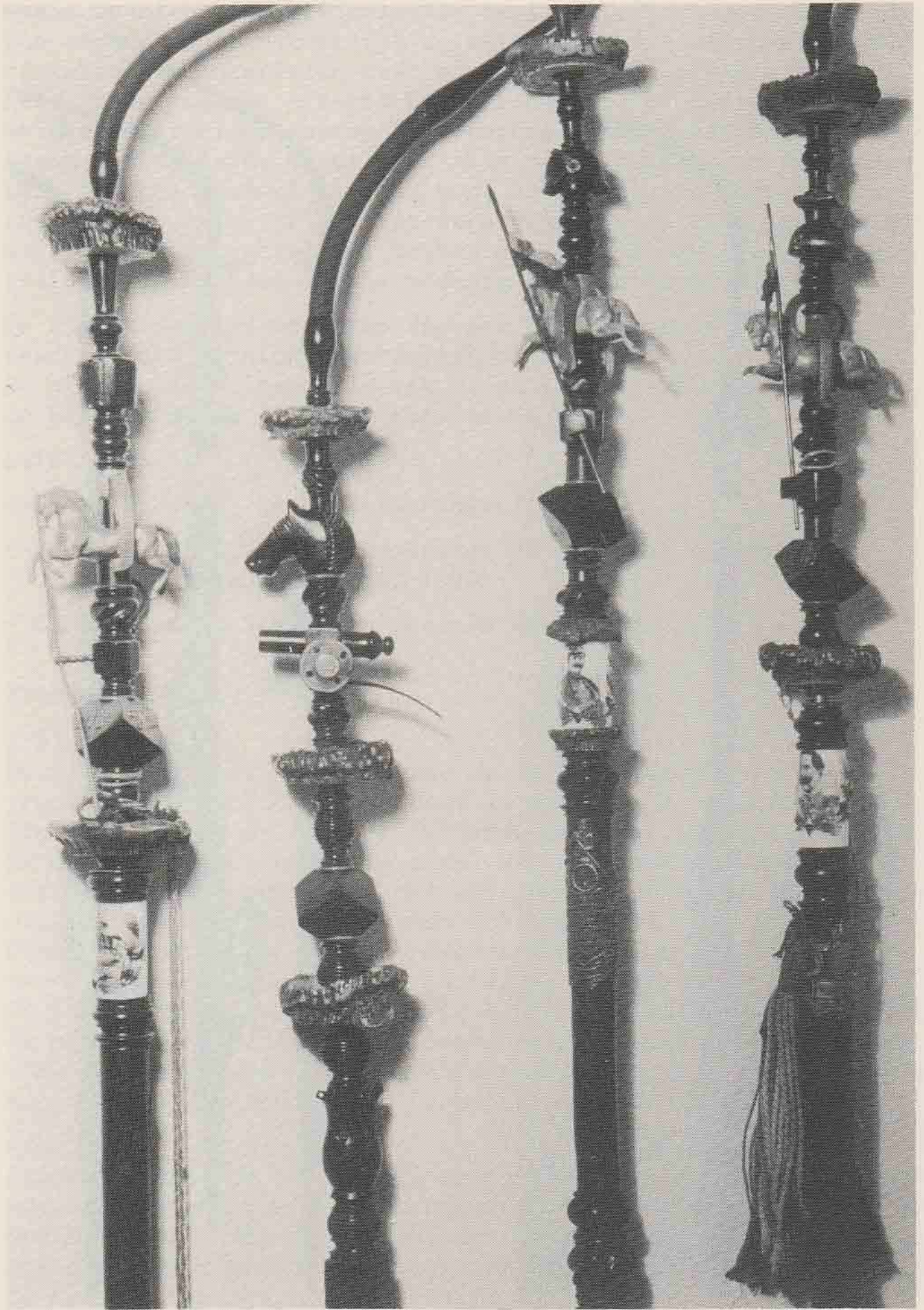
Enige voorbeelden van de 217 verschillende Infanterie-regimenten. Kenmerkend voor Infanterie-pijpen is een gedraaid wit binnen bovenstuk. Het geeft aan, dat de kogel in de loop door spiraalvormige groeven, de zg. trekken en velden, een draaiende beweging krijgt, waardoor zijn trefzekerheid wordt verhoogd. Ook geweerpatronen verwijzen overduidelijk naar een In-

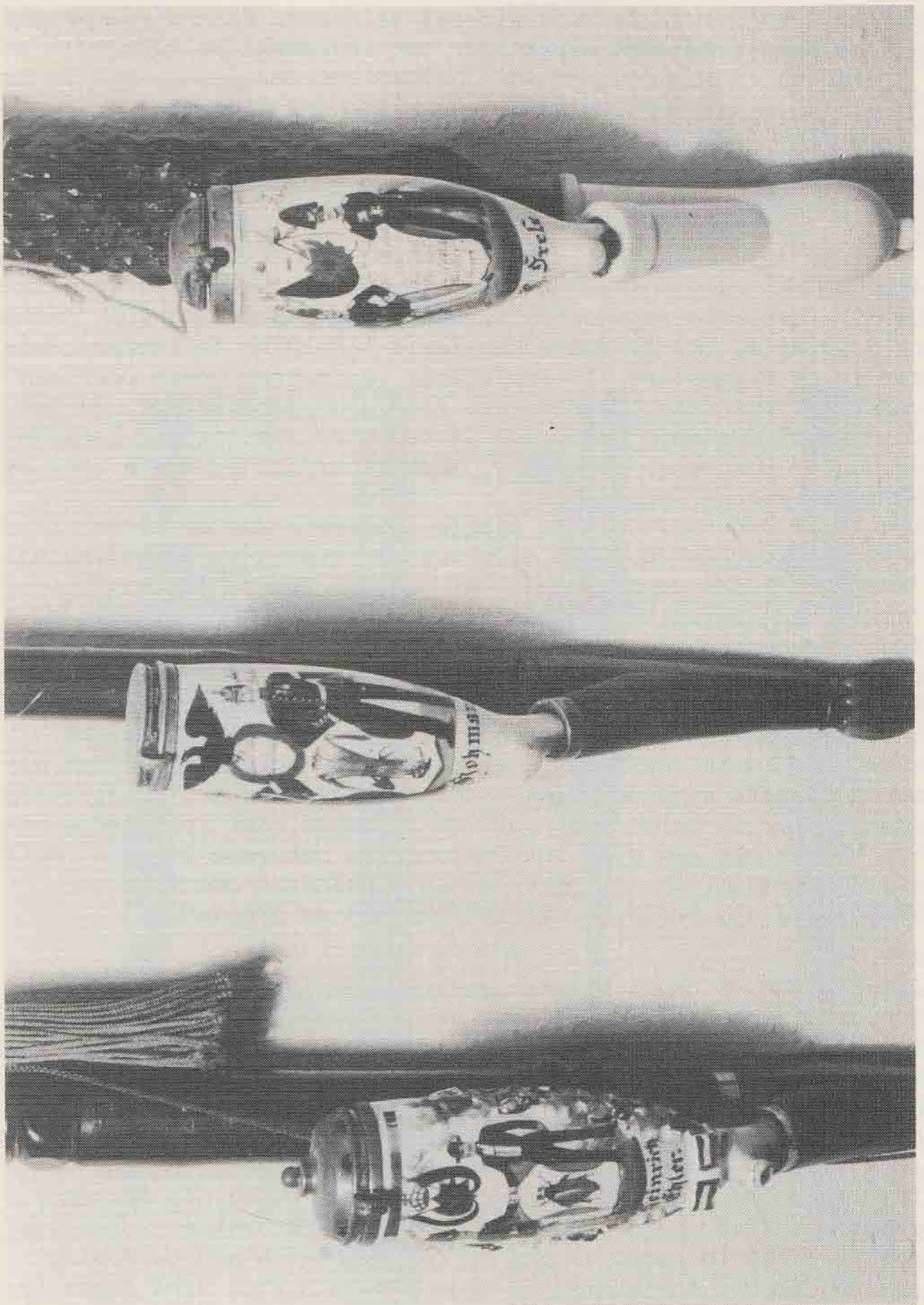
Afb. 2a
2B

Afb. 2b
2A

Afb. 3

Afb. 4

fanterie-regiment. Ze zijn uiterst zeldzaam. Reservistenpijpen van de Fuseliers zijn herkenbaar aan een markante helm.

Afb. 2b

Naast pijpen werden ook fraai beschilderde 'schnapps'flessen als souvenir vervaardigd en verkocht. Locomotieven op de reservistenpijpen duiden op een spoorwegonderdeel. Daar er maar drie spoorweg-regimenten waren, zijn deze pijpen zeldzaam. De kop van dit exemplaar is helaas niet origineel.

Afb. 3

De 110 Cavalerie-regimenten werden opgedeeld in Zware en Lichte Cavalerie. Tot de Zware Cavalerie behoorden de Schwere Reiter en de Cürassiers. 10 Pruisische regimenten waren weer een onderdeel van deze Cürasseries. (Zie voor details afb. 1) Tot de Lichte Cavalerie behoorden 26 Dragoner regimenten, bestaande uit de Badische, Hessische, Mecklenburgische, Pruisische en Württembergische Dragonders.

Een ander onderdeel van de Lichte Cavalerie was de Ulaan, te herkennen aan de typische helm met een vierkant, de zogenaamde 'tschapka'. Het woord Ulaan komt van het Turkse 'aghlan', wat 'jonge man' betekent. In het Ottomaanse rijk werd hiermee de lansier bedoeld. Via de Poolse legers belandde deze naam uiteindelijk in de Duitse legers.

Reservistenpijpen van de Cavalerie zijn herkenbaar aan de afbeelding van een paard dat door een hoefijzer springt. Een zwart-rode muts geeft aan, dat we hier te maken hebben met Huzaren (eerste pijp van links naar rechts). Aan het zwart-witte vaandel van de derde pijp valt op te maken, dat we hier te maken hebben met een pijp van Dragonders, behorend bij een Pruisisch regiment. Op het porseleinen tussenstuk staat keizer Wilhelm II afgebeeld in het uniform van de Dragonders.

Afb. 4

Details van de oudst bekende reservistenpijpen. De porseleinen koppen zijn geheel met de hand beschilderd, wat een aparte bekoring geeft. Het eerste exemplaar is van de 11e Compagnie van het Garde Regiment Fuseliers uit Berlijn, gedateerd 1906/1908. De tweede reservistenpijp is gedateerd 1865 en is van de 3e Compagnie van het 13e Infanterie Regiment 1 Westfalen uit Münster. Het derde exemplaar is van de 9e Compagnie van het 1e Lijfgarde Voetregiment (Leibgarde Rgt. zu Fuss) uit Potsdam, gedateerd 1886. Op de kop werd de tekst: "Andenken an Schlesw. Holst, 1864" toegevoegd. Het is een aandenken aan de oorlog van Pruisen en Oostenrijk in naam van de Duitse Bond tegen Denemarken met de verovering van Sleeswijk, Holstein, Lauenburg.

Afb. 5

De dekseltjes of vonkenvangers die op de porseleinen koppen zaten gemonteerd, werden vaak uitgevoerd in de vorm van de hoofddeksels van de betreffende onderdelen. Zo hadden de Huzaren een afgeplatte helm (zie van links naar rechts de eerste pijp). Kenmerkend voor de Artillerie was de Pickelhaube met een bolletje zoals te zien op de tweede pijp. Geen typische kenmerken zijn te vinden op de kop van de Dragonderpijp die een normale puntige Pickelhaube draagt. Een dekseltje in de vorm van de markante tschapka siert de laatste porseleinen kop van de Ulanen-reservistenpijp.

